

Arheološka istraživanja lokaliteta Pakrac - Stari grad 2018. godine

Belaj, Juraj

Source / Izvornik: **Annales Instituti Archaeologici, 2019, XV, 101 - 106**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:291:738848>

Rights / Prava: [Attribution 3.0 Unported](#)/[Imenovanje 3.0](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-08**

INSTITUT ZA
ARHEOLOGIJU

Repository / Repozitorij:

[RIARH - Repository of the Institute of archaeology](#)

Annales

Instituti

Archaeologici

XV - 2019

Godišnjak

*Instituta za
arheologiju*

Nakladnik/Publisher

INSTITUT ZA ARHEOLOGIJU
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

Adresa uredništva/Editor's office address

Institut za arheologiju/Institute of Archaeology
HR-10000 Zagreb, Ulica Ljudevita Gaja 32
Telefon/phone 385 (0) 1 6150250
fax 385 (0) 1 6055806
e-mail: iarh@iarh.hr
http://www.iarh.hr

Glavni i odgovorni urednik/Editor in chief

Marko Dizdar

Izvršna urednica/Desk editor

Katarina Botić

Tehnička urednica/Technical editor

Katarina Botić

Uredništvo/Editorial board

Katarina Botić, Ana Konestra, Hrvoje Kalafatić, Daria Ložnjak Dizdar, Saša Kovačević, Bartul Šiljeg, Siniša Krznar;
Mario Gavranović (Austrija), Boštjan Laharnar, Alenka Tomaž (Slovenija)

Izdavački savjet/Editorial committee

Vlasta Begović, Marko Dizdar, Dunja Glogović, Snježana Karavanić, Goranka Lipovac Vrkljan, Branka Migotti,
Kornelija Minichreiter, Ante Rendić Miočević, Tajana Sekelj Ivančan, Tihomila Težak Gregl, Željko Tomičić, Ante Uglešić

Lektura/Language editor

Renata Draženović i Marko Dizdar (hrvatski jezik/Croatian)

Prijevod na engleski/English translation

Marko Maras i autori / Marko Maras and authors

Dizajn/Design

REBER DESIGN

Korektura/Proofreaders

Katarina Botić

Računalni slog/Layout

Hrvoje Jambrek

©Institute of archaeology, Zagreb 2019.

Annales Instituti Archaeologici uključeni su u indeks/
Annales Instituti Archaeologici are included in the index:
Clarivate Analytics services - Emerging Sources Citation Index
SciVerse Scopus – Elsevier, Amsterdam

Ovaj rad licenciran je pod Creative Commons Attribution By 4.0 međunarodnom licencom /
This work is licenced under a Creative Commons Attribution By 4.0 International Licence

SADRŽAJ

Arheološka istraživanja

9 Marko Dizdar

Rezultati istraživanja u Lovasu (zapadni Srijem) – Otkriće rano-latenskoga biritualnog groblja

19 Daria Ložnjak Dizdar
Marko Dizdar
Gorana Kušić

Sotin Srednje polje – Arheološka istraživanja višeslojnoga nalazišta u Podunavlju 2018.

25 Katarina Botić

Bršadin – Pašnjak pod selom, rezultati arheoloških istraživanja 2018. godine

37 Ivana Ožanić Roguljić
Pia Šmalcelj Novaković
Anita Rapan Papeša
Angelina Raičković Savić
Valentina Mantovani
Hrvoje Kalafatić
Bartul Šiljeg

Aktivnosti i rezultati uspostavnog istraživačkog projekta Život na rimskoj cesti (LRR) (HRZZ, UIP-05-2017-9768) u 2018. godini

41 Marko Dizdar
Daria Ložnjak Dizdar

Rezultati dodatnih zaštitnih arheoloških istraživanja prapovijesnoga nalazišta AN 7A Jagodnjak – Napuštene njive (Baranja)

47 Marko Dizdar
Daria Ložnjak Dizdar

Rezultati zaštitnih arheoloških istraživanja nalazišta AN 3 Petrijevcu – Španice

53 Marko Dizdar

Rezultati zaštitnih arheoloških istraživanja nalazišta AN 5 Petrijevcu – Karaševo 1

57 Daria Ložnjak Dizdar

Rezultati zaštitnih arheoloških istraživanja nalazišta AN 6 Petrijevcu – Karaševo 2

61 Marko Dizdar

Rezultati istraživanja groblja latenske kulture Zvonimirovo – Veliko polje u 2018. godini

CONTENTS

Archaeological Excavations

9 Marko Dizdar

Research results for Lovas (Western Sirmia) – Discovery of an Early La Tène biritual cemetery

19 Daria Ložnjak Dizdar
Marko Dizdar
Gorana Kušić

Sotin Srednje polje – Archaeological excavation of multilayer site in Danube Basin in 2018

25 Katarina Botić

Bršadin – Pašnjak pod selom, results of the archaeological excavations in 2018

37 Ivana Ožanić Roguljić
Pia Šmalcelj Novaković
Anita Rapan Papeša
Angelina Raičković Savić
Valentina Mantovani
Hrvoje Kalafatić
Bartul Šiljeg

Activities and results of the installation research project Life on the Roman Road (LRR) (HRZZ, UIP-05-2017-9768) in 2018

41 Marko Dizdar
Daria Ložnjak Dizdar

Results of additional rescue archaeological excavation of the prehistoric site AN 7A Jagodnjak – Napuštene njive (Baranya)

47 Marko Dizdar
Daria Ložnjak Dizdar

Results of the Rescue Archaeological Excavations of the AN 3 Petrijevcu – Španice site

53 Marko Dizdar

Results of the Rescue Archaeological Excavations of the AN 5 Petrijevcu – Karaševo 1 site

57 Daria Ložnjak Dizdar

Results of the Rescue Archaeological Excavations of the AN 6 Petrijevcu – Karaševo 2 site

61 Marko Dizdar

Research results of the La Tène culture cemetery at Zvonimirovo – Veliko polje in 2018

67 **Daria Ložnjak Dizdar**
Marko Dizdar
Marija Mihaljević

Dolina Babine Grede – istraživanje kasnobrončanodobnoga naselja u Posavini 2018. godine

67 **Daria Ložnjak Dizdar**
Marko Dizdar
Marija Mihaljević

Dolina Babine Grede – Research of the Late Bronze Age settlement in Sava Valley 2018

75 **Juraj Belaj**
Sebastijan Stingl

O arheološkim istraživanjima crkve sv. Luke Evangeliste u Novskoj 2018. godine

75 **Juraj Belaj**
Sebastijan Stingl

Archaeological excavations in the church of St Luke the Evangelist in Novska in 2018

101 **Juraj Belaj**

Arheološka istraživanja lokaliteta Pakrac – Stari Grad 2018. godine

101 **Juraj Belaj**

Archaeological research of the site Pakrac – Stari Grad in 2018

107 **Tatjana Tkalčec**

Arheološka istraživanja na lokalitetu Veliki Zdenci – Crni Lug 2018. godine

107 **Tatjana Tkalčec**

Archaeological research on the site of Veliki Zdenci – Crni Lug in 2018

117 **Branko Mušič**
Igor Medarić
Ivan Valent
Tajana Sekelj Ivančan

Geofizička istraživanja srednjovjekovnoga lokaliteta Kalinovac – Hrastova greda 1

117 **Branko Mušič**
Igor Medarić
Ivan Valent
Tajana Sekelj Ivančan

Geophysical research of the medieval site of Kalinovac – Hrastova greda 1

123 **Siniša Krznar**
Branko Mušič
Igor Medarić
Barbara Horn

Geofizička istraživanja lokaliteta Hlebine – Svetinjski breg 2018. godine

123 **Siniša Krznar**
Branko Mušič
Igor Medarić
Barbara Horn

Geophysical research on the site of Hlebine – Svetinjski breg in 2018

129 **Tajana Sekelj Ivančan**

Arheološka istraživanja lokaliteta Hlebine – Dedanovice

129 **Tajana Sekelj Ivančan**

Archaeological excavations of Hlebine – Dedanovice site

137 **Saša Kovačević**

Gomila u Jalžabetu – hitna zaštitna istraživanja tijekom 2017. i 2018. u okviru podteme A4: Ritual unutar „Strategije znanstvene djelatnosti Instituta za arheologiju 2014.–2019.“

137 **Saša Kovačević**

Gomila in Jalžabet – emergency rescue excavations in 2017 and 2018 within the A4: Ritual subtopic of the “Strategy for the Scientific Research Activities of the Institute of Archaeology 2014–2019”

145 **Tatjana Tkalčec**

Nastavak arheoloških istraživanja cisterne i konzervatorskih radova unutrašnjosti kule burga Vrbovca u Klenovcu Humskom 2018. godine

145 **Tatjana Tkalčec**

Continuation of archaeological research of the cistern and conservation works at the interior area of the keep of the Vrbovec Castle in Klenovec Humski in 2018

153 **Tatjana Tkalčec**

Arheološka istraživanja na srednjovjekovnome arheološkom kompleksu Osijek Vojakovački – Mihalj u 2018. godini

153 **Tatjana Tkalčec**

Archaeological research at Osijek Vojakovački – Mihalj medieval site in 2018

167 **Snježana Karavanić**
Andreja Kudelić

Kalnik – Igrišće – rezultati arheoloških iskopavanja u 2017. i 2018. godini

167 **Snježana Karavanić**
Andreja Kudelić

Kalnik – Igrišće – results of archaeological excavations in 2017 and 2018

173 **Juraj Belaj**
Sebastijan Stingl

Arheološka istraživanja crkve Sv. Martina u Prozorju 2018. godine

173 **Juraj Belaj**
Sebastijan Stingl

Archaeological research of the church of St Martin in Prozorje in 2018

179 **Ana Konestra**
Enrico Cirelli
Gaetano Benčić
Bartul Šiljeg

Istraživanja na Stanciji Blek (Tar – Vabriga/Torre – Abrega): nove spoznaje o srednjovjekovnoj fazi lokaliteta

179 **Ana Konestra**
Enrico Cirelli
Gaetano Benčić
Bartul Šiljeg

Research at Stancija Blek (Tar – Vabriga/Torre – Abrega): new insights in the Medieval phase of the site

187 **Ana Konestra**
Fabian Welc
Anita Dugonjić
Paula Androić Gračanin
Kamil Rabięga
Rafał Solecky
Bartosz Nowacki

Istraživanja projekta „Arheološka topografija otoka Raba“ u 2019. godini na području Lopara: nova saznanja o prapovijesnim i kasnoantičkim lokalitetima

187 **Ana Konestra**
Fabian Welc
Anita Dugonjić
Paula Androić Gračanin
Kamil Rabięga
Rafał Solecky
Bartosz Nowacki

Research within the “Archaeological topography of the Island of Rab” project at Lopar in 2019: new data on Prehistoric and late Antique sites

195 **Goranka Lipovac Vrklijan**
Ana Konestra
Fabian Welc
Mato Ilkić
Mate Parica

Multidisciplinarni terenski radovi projekta RED u 2018. godini: istraživanja u uvali Plemići (Ražanac)

195 **Goranka Lipovac Vrklijan**
Ana Konestra
Fabian Welc
Mato Ilkić
Mate Parica

Multidisciplinary fieldwork within project RED in 2018: research at Plemići bay (Ražanac)

201 **Kristina Jelinčić Vučković**
Emmanuel Botte

Arheološko istraživanje na lokalitetu Novo Selo Bunje na otoku Braču, 2018. godina

201 **Kristina Jelinčić Vučković**
Emmanuel Botte

Archaeological excavation on the Novo Selo Bunje site on the island of Brač, 2018

217 **Marina Ugarković**
Ivančica Schrunk
Vlasta Begović
Marinko Petrić
Eduard Visković

Arheološka istraživanja rimske vile u uvali Soline na otoku Sveti Klement (Pakleni otoci, Hvar), lipanj 2018. godine

217 **Marina Ugarković**
Ivančica Schrunk
Vlasta Begović
Marinko Petrić
Eduard Visković

Archaeological research of a Roman villa in Soline Bay on the island of St. Clement (Pakleni Islands, Hvar) in June 2018

Terenski pregled

225 Andreja Kudelić
Filomena Sirovica

Sustavni terenski pregled nalazišta Kurilovec – Belinščica u Turopolju

Field Survey

225 Andreja Kudelić
Filomena Sirovica

Systematic field survey of the Kurilovec – Belinščica site in Turopolje

Ekperimentalna arheologija

231 Andreja Kudelić

Znanstveno-edukativni i popularni program: Prapovijesno lončarstvo: interdisciplinarnost i eksperiment

Experimental Archaeology

231 Andreja Kudelić

Scientific-educational and popular program: Prehistoric pottery: interdisciplinarity and experiment

Ostala znanstvena djelatnost Instituta za arheologiju

239-251

Additional scientific activity of the Institute

239-251

Arheološka istraživanja

Archaeological Excavations

1. Lovas
2. Sotin – Srednje polje
3. Bršadin – Pašnjak pod selom
4. Josipovac/Čepin
5. Jagodnjak – Napuštene njive
6. Petrijevići – Španice
7. Petrijevići – Karaševo 1
8. Petrijevići – Karaševo 2
9. Zvonimirovo – Veliko polje
10. Dolina – Babine Grede
11. Novska – crkva sv. Luke Evanđeliste
12. Pakrac – Stari grad
13. Veliki Zdenci – Crni Lug
14. Kalinovac – Hrastova greda 1
15. Hlebine – Svetinjski breg
16. Hlebine – Dedanovice
17. Jalžabet – gomila
18. Klenovec Humski – Plemićki grad Vrbovec
19. Osijek Vojakovački – Mihalj
20. Kalnik – Igrišće
21. Prozorje – crkva sv. Martina
22. Kurilovec – Belinščica
23. Tar – Stancija Blek
24. Rab – Lopar
25. Uvala Plemići (Ražanac)
26. Brač – Novo selo Bunje
27. Sveti Klement – Soline

Arheološka istraživanja lokaliteta Pakrac – Stari grad

2018. godine

Archaeological research of the site Pakrac – Stari Grad

in 2018

Juraj Belaj

Primljeno/Received: 01. 07. 2019.

Prihvaćeno/Accepted: 14. 08. 2019.

Tijekom lipnja i srpnja 2018. godine provedeno je arheološko istraživanje na lokalitetu Pakrac – Stari grad u samome centru grada Pakraca. Istraživanja su bila usredotočena na lani pronađeni objekt u sondi 1 – ostatke gotičke ivanovačke kapele. Potvrđeno je da raspoložemo s ostacima najmanje dviju njenih faza gradnje. U prvoj fazi, koja se prema značajkama arhitekture datira u 13. stoljeće, kapela je građena od fino obrađenih klesanaca, zidovi su bili ojačani potpornjacima s vanjske i lezenama s unutarnje strane. U jugozapadnome kutu iz kapele se ulazilo u vretenasto stubište. Istočni, zaključni zid kapele nalazi se još uvijek izvan sonde, tako da njen potpuni tlocrt još nije poznat. Sačuvani su i drugi interesantni detalji, primjerice utori za zasune kojima su se osiguravala vrata glavnoga ulaza u kapelu te ona prema stubištu, kao i baze polustupova prislonjenih uz lezene. Druga sigurna graditeljska faza kapele najbolje se reprezentira otkrivenim bazama portala koji su prislonjeni na pročelni zid gotičke kapele oko 1500. godine. Istovremeno su svi zidovi podebljani te im je debljina gotovo udvostručena. Nameće se pretpostavka da je ova građevina pretvorena u „crkvu-utvrdu“ zidova debljine 2,80–2,90 m, što i ne bi bilo neobično s obzirom na približavanje osmanlijske opasnosti. Nekako u isto vrijeme je, čini se, građena i pakračka utvrda s kružnim kulama na uglovima nepravilnoga peterokuta. U otprilike isto vrijeme, u 15. stoljeću, položena je i podnica od opeke sačuvana u zapadnome dijelu broda, gdje se nazire i prvi do sada uočeni grob. Da je ova građevina imala i svoju post-sakralnu namjenu, potvrđuju brojne životinjske kosti pronađene u njoj.

Ključne riječi: Pakrac – Stari grad, viteški redovi, ivanovci, gotička kapela

In June and July 2018, archaeological research was done on the site of Pakrac – Stari Grad, in the very centre of the town of Pakrac. The research focused on the structure that was found in trench 1 in the previous year: the remains of a Gothic chapel of the Order of Saint John. It was confirmed that the remains originated from at least two construction phases. In the first phase, which was dated to the 13th century on the basis of architectural features, the chapel was built from finely cut stones, and the walls were reinforced by supports on the outside and lesenes on the inside. In the south-west corner, there was the entrance from the chapel to the spindle stairs. The eastern, final wall of the chapel is still outside the trench, so that its complete ground plan is still unknown. Other interesting details have been preserved, such as the slots for bolts securing the door of the main entrance to the chapel and the staircase door, as well as the bases of the pilasters leaning against the lesenes. The other certain construction phase of the chapel is best represented by the discovered bases of the portal, which were put against the front wall of the Gothic chapel around the year 1500. At the same time, all the walls were made almost twice as thick. This leads to the hypothesis that the structure was turned into a “fortress church”, with walls 280–290 cm thick, which would not be strange considering the approach of the Ottoman threat. The Pakrac fortress, with round towers on the corners of an irregular pentagon, seems to have been built more or less at the same time. It was also in the 15th century that builders laid the brick floor preserved in the west part of the nave, where there are traces of the only grave found so far. A post-sacral purpose of the structure is confirmed by the numerous finds of animal bones.

Key words: Pakrac – Stari Grad, the military orders, Knights Hospitaller, gothic chapel

U razdoblju od 18. lipnja do 13. srpnja 2018. godine provedeno je arheološko istraživanje na lokalitetu Pakrac – Stari grad u samome centru grada Pakraca.¹ Istraživanja su vođena stratigrafskom metodom, a pojedine situacije kao i mjesta pronalaska posebnih nalaza snimana su totalnom stanicom.² Ove godine arheološka istraživanja bila su usredotočena na lani pronađeni objekt u sondi 1, smještenoj u južnome dijelu parkirališta između zgrade Poglavarstva grada i Policije, na k.č. 449/1, k.o. Pakrac. Dimenzija sonde na kraju istraživanja iznosila je oko 17,50 x 14,20 m.

U prošlogodišnjoj kampanji zaključeno je kako se srednjovjekovni hodni nivo nalazio vjerojatno na dubini od oko tri metra te da je u kasnijim vremenima nivo ovoga dijela dvorišta Staroga grada nasipavanjem niveliran. Kada je nasipavanje bilo završeno, ovdje su pod zemljom još uvijek stajali zidovi neke građevine. Čini se da su naknadno kameni blokovi iz zida te građevine vađeni da bi bili prodani kao građevinski materijal, a rupa koja je time nastala zatrpana je nevrjednim građevinskim sitnijim otpadom – šutom. S obzirom na količinu te šute opravdano smo pretpostaviti da je znatan dio zida virio i iznad tadašnjega hodnog nivoa. Ta se pretpostavka pokazala točnom uvidom u crteže kapele koje je izradio Ernest Kramberger krajem 19. st.

Zidovi otkriveni prošle godine pružali su se duž tadašnjega južnog i zapadnog profila sonde. Na temelju više značajki otkrivenih zidova, kao i njihove orijentacije karakteristične za crkve toga vremena, pretpostavili smo da bi upravo ovo mogli biti ostaci gotičke ivanovačke crkve

odn. kapele koja se nalazila u dvorištu njihova grada, ili – još ranije – u sklopu njihova *domusa*.

Tijekom ovogodišnjih radova sondu smo širili prema jugu, zapadu i osobito sjeveru, a kasnije i istoku – pritom ju i malo zaokrenuvši u smjeru suprotnome od smjera kazaljke na satu – vođeni pružanjem lani otkrivenih zidova. Ubrzo se lanjska pretpostavka kako su pronađeni ostaci tragova kapele pokazala ispravnom. Također je potvrđeno da raspolažemo s ostacima najmanje dviju njenih faza gradnje.

U prvoj fazi, koju prema značajkama arhitekture datiramo u 13. stoljeće, kapela je građena od fino obrađenih klesanaca, što ju stavlja uz bok nekih drugih templarskih objekata, primjerice u obližnjim Bobarama (Ivanušec, Mihaljević 2016) te Gori kod Petrinje (Miletić, Valjato Fabris 2014; Belaj, Sirovica 2012), ali i nekim drugim objektima srednjovjekovne Slavonije poput rotunde u Ivandolu kod Požege (Mihaljević et al. 2018), benediktinske crkve u Rudini (Janeš, Sekulić 2014), ulazne kule Bedemgrada (Horvat 2007) te prizemlja zvonika crkve sv. Jurja u Belcu (Miletić 2010).

Zidovi su debljine oko 116 cm (sjeverni i južni), odnosno 147 cm (zapadni ili pročelni zid), a bili su ojačani potpornjacima s vanjske i lezenama s unutarnje strane. U jugozapadnome kutu iz kapele se ulazilo u vretenasto stubište (sl. 1; 5), što je izuzetna pojava na crkvama ovoga područja. Potpornjaci su se nalazili i na zapadnome zidu – utvrđeno je kako je sokl prelazio sa zapadnoga zida stubišta na jednog od njih. Što se tiče samoga stubišta, još nije jasno kamo je ono vodilo. Najvjerojatnija je pre-

Sl. 1 Vretenasto stubište i ukop groba G-1 (snimila: T. Lokner)

Fig. 1 Spiral staircase and the pit of grave G-1 (photo: T. Lokner)

1 Arheološka istraživanja vodio je dr. sc. Juraj Belaj, viši znanstveni suradnik Instituta za arheologiju, a zamjenica voditelja bila je dipl. arheologinja Tea Lokner iz Muzeja grada Pakraca. U istraživanjima su sudjelovali i absolventi/ce i studenti/ce arheologije Ivan Vidović, Katarina Franušić, Dalibor Branković, Franka Ovčarić i Karla Genda. Uz njih bilo je angažirano i pet fizičkih radnika koje je osigurao Grad Pakrac. Grad je osigurao bager i kamion za uklanjanje površinskih slojeva.

2 Na kraju je čitav lokalitet fotogrametrijski snimio Dinko Tresić Pavičić iz tvrtke Kaducej d.o.o.

postavka kako se njime uspinjalo do triforija, odnosno emfore, no još uvijek ostaje otvorena mogućnost da je istočno uz stubište bio dozidan zvonik. Tu pretpostavku ćemo provjeriti u idućoj kampanji. Širina pojedine kamene stube je 88 cm, promjer vretena 20 cm, a visina varira od 19 do 22 cm.

Sačuvani su i drugi interesantni detalji kao primjerice utori za zasune kojima su se osiguravala vrata glavnoga

Sl. 2 Utor za zasun glavnih vrata (snimio: J. Belaj)

Fig. 2 Bolt socket of the main door (photo: J. Belaj)

ulaza u kapelu (sl. 2) te vrata stubišta. Istočni, zaključni zid kapele nalazi se još uvijek izvan sonde, tako da njen potpuni tlocrt još nije poznat. Do sada utvrđena dužina kapele je oko 13,10 m, dok joj je unutarnja širina 6,45 m. Valja napomenuti da su zidovi u većoj mjeri oštećeni, odnosno povraćeni u istočnome nego li u zapadnome dijelu. Razlozi koji su do toga doveli još uvijek su nam nepoznati.

Druga sigurna graditeljska faza još uvijek sakralnoga objekta najbolje se reprezentira otkrivenim bazama portala koji su prislonjeni na pročelni zid gotičke kapele (sl. 3). Uočljive vrlo složene i bogate profilacije datiraju se, prema mišljenju dr. Zorislava Horvata, oko 1500. godine.³ Neki dominantni detalji ovih profilacija nisu poznati s drugih sakralnih objekata u Hrvatskoj. Riječ je o iznimno kvalitetnome radu monumentalnih dimenzija (u kontekstu slavonske gotike), a lako je moguće da je portal sadržavao niše sa skulpturama (poput, primjerice portala zagrebačke crkve sv. Marka). Bit će zanimljivo istražiti koje su povijesne okolnosti dovele do ovako znatne i kvalitetne obnove kapele, i to u vrijeme približavanja osmanlijske opasnosti.

No, nije samo portal pridodan uz pročelje, jer statički to ne bi bilo održivo. Vjerojatno je u istome vremenu čitav pročelni zid podebljan čime mu je debljina gotovo udvostručena (na 147 dodano je još 132 cm zida). Čini se da su istovremeno jednako značajno podebljani i južni te sjeverni zidovi kapele (na 116 dodano je još 153 cm zida). Koji je bio razlog tome? Je li istodobno ova građevina pretvorena u „crkvu-utvrdu“ zidova debljine 2,80–2,90 m, što i ne bi bilo neobično s obzirom na približavanje osmanlijske opasnosti? Nekako u isto vrijeme je, čini se,

građena i pakračka utvrda s kružnim kulama na uglovima nepravilnoga peterokuta kakvu poznamo s više grafičkih prikaza, a čiju smo jednu kulu – zidova debljine oko 4 m – istražili prošle godine u sondi III ispred ulaza u zgradu poglavarstva Grada (Belaj 2019). Osobito je zanimljivo da se jedina kula koja nije bila uklopljena u zidne, kako nam je to poznato sa sačuvanih tlocrta, bila prigrađena uz samo svetište ove kapele – tako se barem čini iz *Plana jednoga dijela pakračkoga starog dvorca i uz njega ležećih zgrada i zemljišta* iz 1755. godine kojega spominje još Szabo (1911: 20), ali ne donosi njegovu reprodukciju. Nacrtno je izradio Franz Fink, nadšumar, a se nalazi u Arhivu Pakračke eparhije koja je od 1990-ih na čuvanju u Muzeju SPC u Beogradu.

U otprilike isto vrijeme, u 15. stoljeću, položena je i podnica od opeke otkrivena u zapadnome dijelu broda. U istočnome dijelu je u kasnije doba ta podnica devastirana iz još nejasnih razloga. Čini se da je ta podnica prelazila preko baza polustupova prislonjenih uz lezene: takav je stratigrafski odnos dobro uočljiv kod južnoga zida, dok je sama baza polustupa bolje vidljiva uz lezenu sjevernoga zida (sl. 5). Jesu li ti polustupovi (od kojih se jedan možda nalazi kao spolija položen u razini popločenja, poprijeko položen) integralni dio prve građevinske faze, što bi sugeriralo križno-rebrasti svod, ili su pak dodani u nekoj međufazi, a da je kapela prvotno bila bačvasto svođena – ostaje nam otkriti u idućim kampanjama.

Osim u istočnome dijelu broda, podnica od opeka oštećena je mjestimično i u zapadnome dijelu – u njegovim kutovima. Barem jedno od tih oštećenja je – čini se – uzrokovano kasnijim ukopom groba. Riječ je o prvome do sada uočnome grobu (G-1) čiji je ukop evidentiran prigodom istraživanja stubišta (sl. 1). Grobna konstrukcija je vidljiva i u sredini broda, a možda su i loše očuvane kamene ploče koje leže sjeverno od nje, uz sjeverni zid kapele, u stvari grobni pokrov (sl. 5). Istraživanja grobova

3 U razumijevanju značajki pronađenoga objekta i njihove interpretacije od velike su nam pomoći bile konzultacije s dr. Zorislavom Horvatom te povjesničarima umjetnosti i konzervatorima Ratkom Ivanušecom (KO Slavonki Brod) i Ivom Papić (KO Osijek).

Sl. 3 Baze portala (snimio: J. Belaj)

Fig. 3 Portal bases (photo: J. Belaj)

Sl. 4 Sonda I pred kraj istraživanja – pogled s istoka prema zapadu (snimio: J. Belaj)

Fig. 4 Trench I before the end of the excavation – westward view from the east (photo: J. Belaj)

Sl. 5 Sonda I pred kraj istraživanja – orto-foto (snimio: D. Tresić Pavičić)

Fig. 5 Trench I before the end of the excavation – orthophoto (photo: D. Tresić Pavičić)

predstoje nam u idućim kampanjama, pri čemu možemo očekivati više faza ukopavanja i zanimljive nalaze.

Istočnije od spomenute grobne konstrukcije pronađena je kružna suhozidna konstrukcija promjera oko 1,10 (unutarnji), odnosno 2 m (vanjski). Izgledom podsjeća na krunište bunara (sl. 5), no njena je funkcija za sada još uvijek nepoznata. Svakako je znatno mlađa od same kapele.

Pouzdanu mlađu od podnice su i urušavanja od čvrste i kompaktne žbuke koja su se na njoj nalazila: osobito u jugozapadnome dijelu, a u manjoj mjeri i uz sjeverni zid kapele. Da je građevina imala i svoju post-sakralnu namjenu potvrđuju brojne životinjske kosti pronađene u njoj, a osobito u sjeverozapadnome kutu gdje je svojedobno, već u novome vijeku, iskopana i oveća nepravilna rupa, nemarno obložena slojem gline, u kojoj je većina kostiju pronađena. Ta je rupa oštetila čak i unutarnje lice pročelnoga zida – nedostaje red klesanaca u širinu i barem tri reda u dubinu (sl. 2). No, pojedini klesanci iz unutarnjega lica nedostaju i na nekim drugim mjestima, primjerice na ulazu u stubište te osobito u njegovome istočnom dijelu, u sredini južnoga zida itd. Portal, prag i pod ove najstarije faze kapele još nisu pronađeni – nadamo im se u nižim slojevima.

I prostor izvan zidova kapele pokazuje se vrlo zanimljivim. Zapadno od kapele uočeno je slabo očuvano popločenje; sjeverno se naziru neki zidovi već prilično

plitko, no taj dio nije u većoj mjeri istraživan jer je tu ostavljen prilaz u sondu; južno od kapele situacija je najzanimljivija: čini se da je uz samo stubište prizidana još neka struktura (zvonik?), a na podebljani zid kapele naslanja se još jedan. Ovaj će prostor svakako trebati istražiti iduće godine jer se za sada ne mogu odrediti gabariti navedenih struktura, baš kao niti vanjsko lice zidova stubišta.

U ovogodišnjim istraživanjima dokumentirano je 39 stratigrafskih jedinica (SJ 80–118). Uglavnom je riječ o raznim slojevima zemlje, pijeska i kamena (nastalih urušavanjem ili zaravnavanjem terena), ali i brojnim kamenim strukturama – zidovima, podnicama itd. iz različitih razdoblja. Prikupljena je 61 vrećica uzoraka (U 38–98), uglavnom fragmenata životinjskih kostiju, rogova i zubiju. Pronađeni nalazi sortirani su u 108 vrećica (N 172–279), a njih 46 izdvojeno je u posebne nalaze (PN 22–67). Među njima ističu se metalni nalazi (ulomak posude, buzdovan, škare (?), vrata peći, novac izrađen od bakrene slitine), ulomci keramičkih posuda i lula te brojni fragmentirani ulomci kamenova s tragovima profilacija.

Na kraju istraživanja nepokretne strukture na lokalitetu su – u dogovoru s Konzervatorskim odjelom u Požezi – privremeno konzervirane geo-tekstilom, pijeskom te zemljom.

Smatramo da su istraživanja bila vrlo uspješna i da su iznjedrila izuzetno zanimljive rezultate. Nesumnjivo je pronađen izuzetno vrijedan objekt čije istraživanje valja

nastaviti i u budućnosti ga prezentirati. U idućoj kampanji bit će potrebno dodatno proširiti sondu, osobito prema jugu i istoku, radi uvida u kompletni tlocrt kapele i njenoga odnosa prema susjednim objektima, osobito kuli koja se nalazila istočno uz nju. Naravno, valjat će istraživati i dublje – u zapadnome dijelu broda kapele dići pod od opeke, a u istočnome pokušati ustanoviti kako je i zašto došlo do znatnijih oštećenja zidova i uklanjanja

poda. Pri tome moramo računati i na brojne grobne ukope u kapeli. Također ćemo – izvan gabarita kapele – pokušati ustanoviti suodnose različitih graditeljskih faza kapele te njen odnos prema eventualnim susjednim objektima. Nadamo se da ćemo pri tome u slojevima urušenja pronaći i određene ulomke kamene plastike koji će nam dodatno pomoći pri dataciji (faza) gradnje i dogradnji kapele.

Literatura

- Belaj, J. 2019, Prva arheološka istraživanja lokaliteta Stari grad u Pakracu godine 2017., *Annales Instituti Archaeologici*, Vol. XIV, 54–60.
- Belaj, J., Sirovica, F. 2012, Arheološka istraživanja crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Gori od 2008. do 2011. godine, *Annales Instituti Archaeologici*, Vol. VIII, 58–62.
- Horvat, Z. 2007, Branič-kule na burgovima kontinentalne Hrvatske od 13. do 15. st., *Prostor*, Vol. 15, No. 1(33), 27–41.
- Ivanušec, R., Mihaljević, M. 2016, Lokaliteti križarskih utvrda Račeva, Cage – Lješnica, Sv. Ivan Trnava (Gornji Bogičevci), *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, Vol. 39, 77–94.
- Janeš, A., Sekulić, P. 2014, Rudina i Bijela: benediktinski samostani kasnosrednjovjekovne Slavonije, *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, br. 41, 185–203.
- Mihaljević, M., Matković, M., Horvat, Z. 2018, Arheološka istraživanja lokaliteta Njive-Ivandol – kao prilog poznavanju srednjovjekovlja Požeške kotline, *Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požegi*, Vol. 7, 55–90.
- Miletić, D. 2010, O građevinskim mjenama crkve sv. Jurja u Belcu – drugačije, *Peristil*, Vol. 53(1), 43–68.
- Miletić, D., Valjato Fabris, M. 2014, Rekonstrukcija templarskog sloja župne crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Gori, *Portal*, Vol. 5, 49–70.
- Szabo, G. 1911, Prilozi za povjesnu topografiju Požeške županije, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, Vol. 11, 40–60.

Summary

During June and July 2018, archaeological research was carried out at the site Pakrac – Stari Grad, situated in the centre of the town of Pakrac. The research was focused on the structure discovered last year in trench 1 – the remains of the Gothic Hospitaller chapel. The remains of at least two of its construction phases were confirmed. In the first phase, dated to the 13th century based on its construction features, the chapel was built of finely dressed stone and its walls were reinforced with buttresses on the outside and lesenes on the inside. A spiral staircase was entered from the south-western corner of the chapel. The eastern, enclosing wall of the chapel is still outside the perimeter of the trench and its complete ground plan is thereby yet unknown. Other interesting details were also preserved, for example, the bolt sockets used to secure the door at the main entrance to the chapel and the one that led to the staircase, as well as the bases of engaged columns placed next to the lesenes. The second confirmed construction phase of the chapel is best represented with the uncovered bases of the portals, which were added to the façade wall of the Gothic chapel around the year 1500. All the walls were reinforced at the same period and their width was almost doubled. It can be assumed that this building was turned into a “church-fortress” with 2.80–2.90 m thick walls, which is not unusual considering the impending arrival of the Ottomans. It appears that the Pakrac fortress with its circular towers at the corners of an irregular pentagon was built approximately at the same period. Approximately at the same time, in the 15th century, brick flooring was laid out, preserved in the western part of the nave, where the first grave observed so far was also found. A large quantity of animal bones found inside the building confirms it was used for secular purposes at a later phase.